

KATICA SIMONI

Arheološki muzej u Zagrebu

SREBRNA ŽLICA IZ SISKA

UDK 904:739.1(497.13) "5"

Izvorni znanstveni rad

Autorica obrađuje jedan rijedak i zanimljiv predmet koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu a potječe iz Siska. Riječ je o srebrnoj masivnoj žlici određenih karakteristika i tipološkog obilježja i peti je do sad poznat primjerak pronađen na području Jugoslavije. Na osnovi tipološke analize i utvrđenih analogija, autorica ovaj predmet datira oko 500. god. do u prvu polovicu 6. stoljeća.

U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se srebrna žlica koja potječe iz Siska. Nažalost za ovaj zanimljiv predmet - to je i inače čest slučaj kada je riječ o arheološkim nalazima iz Siska - ne raspoložemo nikakvim podacima o okolnostima nalaza. Pretpostavlja se ipak da potječe iz naselja.¹ Kako ona dosad nije objavljena² a u stručnoj arheološkoj literaturi vodi se rasprava i podvojena su mišljenja o upotrebi ovakvih i njoj sličnih žlica, odlučili smo se za njenu objavu, bez pretenzija da riješimo pitanje upotrebe i namjene žlica istog ili sličnog tipološkog obilježja.

OPIS: Duga srebrna masivna žlica s izduženim, ovalnim i plitkim donjim dijelom (uvjetno ćemo taj dio žlice nazvati zdjelica žlice). Zdjelica žlice na poleđini ima pet blagih reljefnih rebara koja izlaze iz njenog korijena i radijalno se šire prema vrhu. Na prijelazu zdjelice u dršku je disk kojemu je na jednoj strani urezan grčki križ, tj. križ jednakih krakova, dok mu je druga strana glatka i bez ukrasa. S gornje strane diska naslonjen je početak drške, tako da ona nije u istoj osi sa zdjelicom žlice. Drška ima niz reljefnih uzdužnih rebara ili udubljenja a završava u šiljak. Sveukupna dužina žlice iznosi 22,9 cm a njena težina 40,40 gr. Inv. br. 1925., (Tab. 1 i 2).

Koliko nam je poznato, na području Jugoslavije, osim žlice iz Siska, pronađene su još tri žlice u Kostolcu (*Viminacium*) i jedna u Saloni. Žlice iz Kostolca dio su nalaza blaga³ koje osim žlica sadrži i dvije srebrne zdjele. Ovi predmeti prodani su, kao slu-

1. Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni, *Vjesnik AMZ-a*, 3. Ser. VI-VII, 1972-73, str. 186 i bilj. 49. U bilješci 49 pored neobjavljene žlice iz Siska autor spominje tri žlice iz blaga u Kostolcu i tri žlice iz Salone. U djelu V. Bierbrauera, Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien, *Biblioteca studi medievali* VII, 1975, str. 248, u popisu žlica spominje samo jednu žlicu iz Salone; kako nismo bili u mogućnosti provjeriti, pretpostavljamo da je ovaj podatak ispravan jer je drugi autor proveo tipološku klasifikaciju žlica iz 5-7. stoljeća pa je vjerojatnije da su preo-

stale dvije žlice iz Salone antičke, kao što je uostalom i žlica iz Vinkovaca koju u citiranoj bilješci također spominje Z. Vinski.

2. V. Bierbrauer, n. dj., str. 249, žlica iz Siska navedena je u autorovom popisu, pod brojem 24. Da ne bi nastala zabuna u ovom popisu, navodi se za žlicu iz Siska Inv. br. 4452 a ista žlica sada nosi Inv. br. 1925 jer je srednjovjekovna zbirka u međuvremenu reinventirana, dakle riječ je o jednom te istom predmetu.

3. M. Tatić-Đurić, Srebrnopusude iz Kostolca, *Zbornik Narodnog muzeja* V, 1967, str. 237 i d. si. 1-6.

čajni nalazi, srednjovjekovnom odjeljenju Narodnog muzeja u Beogradu. Isto tako nemamo podatke o okolnostima nalaza neobjavljene srebrne žlice iz Salone, ali se pretpostavlja da potječe iz naselja.⁴

Srebrne žlice iz druge polovice 5. do 7. stoljeća, prema određenim karakteristikama, svrstane su u tri tipa⁵, a naziv su dobile prema lokalitetima gdje su nađene: tip Desana prema blagu pronađenom u Desani⁶ (Italija), tip Sutton Hoo prema istoimenom nalazištu u grofoviji Kent (Engleska)⁷ ukop u brodu i napokon tip Krefeld-Gelep prema nalazu srebrne žlice u muškom kneževskom grobu u Porajnju (Njemačka)⁸.

Budući da je riječ o predmetima o kojima je u našoj stručnoj literaturi malo⁹ ili gotovo uopće nije pisano, smatrali smo uputnim dati nekoliko općih primjedbi u vezi sa žlicama iz druge polovice 5. do 7. stoljeća, a u povodu žlice iz Siska. Sva tri navedena tipa srebrnih žlica oblikom su vrlo srodna i razlikuju se tek u nekim detaljima, a što se tiče njihove pojave i trajanja, one su istovremene. Prema našem mišljenju, tip Desana je najjednostavniji. Zdjelica žlice na prijelazu prema dršci ima disk a drška je izdužena i završava u šiljak (govorimo samo o obliku žlice, bez obzira na eventualne ukrase i natpise na zdjelici, disku ili dršci žlice); oblik žlice tipa Sutton Hoo isti je s tim da je razlika evidentna u izvedbi drške žlice. Početak drške pravokutnog je presjeka koji prelazi u okrugli, a sam završetak drške je raskošniji. Dok drške tipa Desana završavaju u šiljak, završetak tipa Sutton Hoo ima niz reljefnih rebara i profilacija. Treći tip žlica, odnosno tip Krefeld-Gelep, oblikom je isti kao dva navedena tipa a razlikuje se izvedbom spoja zdjelice žlice s drškom. Umjesto diska, spoj je izveden poput volute koja je perforirana i često završava stiliziranom životinjskom glavom. Na gornjem dijelu početka drške ima tri reljefna ispupčenja poput zubaca a zatim slijedi niz reljefnih profilacija. Završetak drške može biti jednostavno izveden u šiljak kao u žlice ovog tipa iz nalazišta Desana ili kao tip Sutton Hoo, s reljefnim rebrima i profilacijama, primjerice žlica iz Krefeld-Gelepa. Možemo zaključiti da je oblik žlica isti i one se razlikuju jedino u navedenim detaljima. Osim ovih osnovnih razlika, postoje i neke druge inačice u izvedbi pojedinih primjeraka ali one bitno ne utječu na osnovni tip žlice.

Pojava ukrasa i natpisa na žlicama¹⁰, bez obzira na tip, još je jedna karakteristika srebrnih žlica. Urezani, obično grčki križ čest je motiv koji se javlja na disku žlica; k tome javljaju se kristogrami i monogrami, te drugi natpisi i rimske brojke. Na gornjoj strani početka drške mogu biti urezana osobna imena - češće latinska, ali i imena pisana grčkim alfabetom. Osobna imena javljaju se i na zdjelicama žlica, a pored imena često je urezan natpis VIVAS ili neke druge latinske formule, kao npr. DEO GRATIAS. Zdjelice žlica mogu imati i druge ukrase kao npr. kristogram, zatim crteže, najčešće crtež ribe, a javlja se i bršljanov list. Vidimo da su to, osim osobnih imena, uvi-

4. Vidi bilj. 1. Napomenuli bismo da je u citiranoj bilješci Z. Vinskog navedena obimna literatura o problematici srebrnih žlica koja nama nije bila u potpunosti dostupna. U međuvremenu tiskano je dijelo V. Bierbrauera kojim smo se mnogo koristili u svom radu.

5. V. Bierbrauer, n. dj., str. 180-188 i 248-251.

6. V. Bierbrauer, n. dj., str. 204-207, Tab. VI-XVII.

7. R. Bruce-Mitford, *The Sutton Hoo ship burial*, 1979, str. 102-105, si 33.

8. R. Pirling, Ein fränkisches Fiirstengrab aus Krefeld-Gelep, *Germania* 42, 1964, str. 202, Tab. 55.

9. M. Tatić-Durić, n. dj., prilikom objave žlica iz Kostolca još nije bilo tiskano djelo V. Bierbrauera koji je proveo tipološku podjelu srebrnih žlica. Autorica je žlice iz Kostolca kao i cijeli nalaz datirala u granično vrijeme između 6-7. stoljeća. Osim spomenutog djela, u Jugoslaviji se nitko nije bavio problematikom srebrnih žlica.

10. V. Milojčić, Zu den spatkaiserzeitlichen und merowingischen Silberlöffeln, 49. *Bericht der Rdmisch-Germanischen Kommission*, 1970, str. 111 i d. si. 7-9, u opsežnoj dokumentaciji koju autor donosi sakupljeni su brojni primjerci žlica sa svim mogućim kombinacijama pojave natpisa i ukrasa na njima.

jek razni kršćanski simboli. Prema karti rasprostranjenosti¹¹, vidimo da se srebrne žlice javljaju od Rusije (Martinovka), preko Podunavlja i Porajnja do Engleske (Sutton Hoo) i preko Balkana do Sredozemlja. Mjesta, odnosno okolnosti nalaza srebrnih žlica vrlo su heterogena. Srebrne žlice mogu potjecati iz naselja, grobova, i to ženskih i muških, a mogu biti i dijelovi nalaza blaga. Uočili smo da su grobni nalazi sa srebrnim žlicama rasprostranjeni sjeverno od Alpa, dok su južno od Alpa i na Sredozemlju zastupljene u nalazima blaga i u naseljima a nikada u grobovima. Nadalje uočavamo da je najrašireniji tip Desana, zatim tip Sutton Hoo; najmanje je raširen tip Krefeld-Gelep, barem prema dosadašnjim rezultatima istraživanja i podacima iz dostupne literature.

Sve žlice pronađene na području Jugoslavije - sveukupno pet primjeraka - pripadaju istom tipu, tj. možemo ih uvrstiti u tip Desana. Sve potječu iz značajnih urbanih antičkih središta¹² u kojima je tekao život do 7. stoljeća, nastavivši se smanjenim intenzitetom i dalje. Žlice iz Kostolca dijelovi su blaga, dok se pretpostavlja da žlica iz Salone i ona iz Siska potječu iz naselja. Sve tri žlice iz Kostolca imaju na prijelazu zdjelice u dršku, odnosno na disku, urezan jednaki monogram izveden u ligaturi a čita se kao ENNEUS ali je dopušteno i drukčije čitanje ligature¹³. Ne znamo da li žlica iz Salone ima neke posebne ukrase a vidjeli smo da žlica iz Siska ima na disku urezan grčki križ. Žlica iz Siska ima izravne analogije sa žlicama iz Desane. Ovo poznato istočnogotsko blago sadrži, uz ostale predmete, i 18 srebrnih žlica: 12 žlica pripada tipu Desana, jedna je tip Krefeld-Gelep, dok pet preostalih žlica ovog blaga imaju drukčiji oblik i njih ostavljamo po strani jer nisu predmet ove rasprave. Spomenuto blago datira se oko 500. god. do u prvu polovicu 6. stoljeća.¹⁴

Srebrne žlice o kojima je riječ razvile su se iz antičkih¹⁵ žlica i u određenom razdoblju 5-7 stoljeće - bile su vrlo raširene i u upotrebi. Kršćanski simboli koji se javljaju na njima evidentno govore o prisutnosti kršćanstva. Nadalje ostaje otvoreno pitanje da li su se ove žlice koristile pri euharistijskim obredima. V. Miložić se *zalaže* za takvo tumačenje pojave srebrnih žlica¹⁶, tj. pretpostavlja njihovu upotrebu u kultu, odnosno pri euharistijskim obredima. Nasuprot tome, V. Bierbrauer opredijelio se za profanu upotrebu srebrnih žlica¹⁷. Smatra da pojava kršćanskih simbola na žlicama ne mora ujedno biti i znak njihove upotrebe u kultu. Svoje mišljenje potkrepljuje činjenicom da

11. V. Bierbrauer, n. dj., si. 15. Karte rasprostranjenosti koje donosi V. Miložić u djelu navedenom u bilj. 10 nismo koristili jer su na njima obuhvaćeni i drugi tipovi žlica koje nisu predmet ovog rada.

12. Kostolac-*Viminacium*, rimsko utvrđenje na Dunavu; Solin-Sotona - *Colonia Martia Iulia Salona*, sjedište namjesnika provincije Ilirika, kasnije Dalmacije i Sisak-Siscia - *Colonia Flavia Siscia*, glavni grad provincije *Saviae*.

M. Tatić-Durić, n. dj., str. 244.

14. V. Bierbrauer, n. dj., str. 204-207.

15. J. Brunšmid, *Colonia Aurelia Cibale* - Vinokovci u staro doba, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* NS VI, 1902, str. 156 i 158, si. 88. Ova žlica potječe iz kasnorimskog groba i premda oblikom podsjeća na žlice o kojima je u ovoj radnji riječ, ona je znatno manja, nije tako masivna i razlika postoji u spoju zdjelice i drške žlice. Slične antičke žlice čuvaju se u Arheološkom muzeju u Zagrebu a potječu također iz Siska; nisu objavljene. K. Kepeski, Severozapadna nekropola na

vilata rustika vo Pešterica kaj Prilep, *Macedoniae actaarchaeologica* 2, 1976, str. 208, 212, Tab. IV,1 i 2. U vrlo bogatom ženskom grobu \z druge polovice 4. stoljeća pronađene su dvije srebrne žlice, svaka pored jedne ruke. Zdjelica jedne žlice oštećena je a na zdjelici druge žlice urezan je motiv ribe. Njihova dužina iznosi 16,5 cm a oblikom najviše podsjećaju na tip Krefeld-Gelep, tj. na spoju drške i zdjelice stilizirana je životinjska glava, a osim veličinom ipak se razlikuju od njih u izvjesnim detaljima. M. Ivanovski, The grave of a warrior from the period of Licinius I found at Taraneš, *Archaeologia Jugoslavica* 24, 1987, str. 84, 88, si. 6,2. još jedan bogati muški grob koji sadrži i srebrnu žlicu poput žlica iz Pešterice a datiran je u prvu polovicu 4. stoljeća. Smatramo da su ove i njima slične antičke žlice mogle poslužiti kao prototip i da su se masivne srebrne antičke žlice iz 5-7. stoljeća razvile iz ovih manjih primjeraka.

16. V. Miložić, n. dj., str. 112 i d.

17. V. Bierbrauer, n. dj., str. 185-188

se kršćanski simboli javljaju i na drugim profanim predmetima, pa čak i na oružju, tj. šljemovima tipa Naron-Baldenheim¹⁸. Da ponovimo, na karti rasprostranjenosti srebrnih žlica uočavamo da se sjeverno od Alpa srebrne žlice javljaju u grobovima raznih germanskih naroda dok ih južno od Alpa nalazimo u naseljima ili su one nalazi blaga, ali ih nema u grobovima. Možda je rješenje problema u vezi s rasprostranjenošću srebrnih žlica, geografski položaj, tj. korisnici žlica možda određuju njihov smisao i način upotrebe. Bez obzira na taj problem, ovi luksuzni predmeti govore o statusu njihovih korisnika. Oni su znak bogatstva a možda i digniteta a njihovi vlasnici su očito pripadnici vladajućih slojeva; uzmimo samo kao primjer grob 1782 iz Krefeld-Gelepa, zatim ukop u brodu s nalazišta Sutton Hoo ili blago Desana²⁰. Smatra se da su se srebrne žlice sjeverno od Alpa importirale iz Italsko-ostrogotskog Carstva²¹. Postavlja se pitanje što je sa žlicama s područja Jugoslavije. One su također mogle biti importirane iz ostrogotske Italije, ali su isto tako mogle biti u upotrebi na našem tlu i prije odlaska Ostrogota u Italiju. Za ilustraciju dovoljno je da se osvrnemo na nalaze ostrogotskih fibula iz 5. i 6. stoljeća s područja Jugoslavije²². Do daljnjega ovo pitanje ostaje otvoreno a srebrnu žlicu iz Siska, na osnovi izravnih analogija sa žlicama iz pouzdano datiranog istočno-gotskog blaga iz Desane²³, datirali bi u vrijeme oko 500. god. do u prvu polovicu 6. stoljeća. U svakom slučaju srebrna žlica iz Siska je još jedan dokaz ostrogotske prisutnosti u kasnoantičkoj Sisciji.

Naposljetku napomenuli bismo još da je pojava srebrnih žlica usporediva sa šljemovima tipa Naron-Baldenheim. Uočavamo niz podudarnosti među ovim raznorodnim predmetima. U oba primjera riječ je o luksuznim predmetima. Podudaraju se u vremenu upotrebe i trajanja a približno i područja rasprostranjenosti. Sjeverno od Alpa, jedne i druge nalazimo u grobovima, šljemove doduše i u nekim drugim okolnostima što proizlazi iz karaktera samog predmeta. Izuzme li se balkanski nalaz šljema iz gepidskog kneževskog groba iz Batajnice, koji je zasad najjužniji grobni nalaz šljema u Evropi²⁴, na području Sredozemlja nema sačuvanih šljemova tipa Naron-Baldenheim u grobovima. Dakle još jedna podudarnost sa srebrnim žlicama. Nadalje još jedna sličnost postoji u pojavi euharistijskih i drugih kršćanskih simbola na ovim predmetima, što može biti i odraz duha i ukusa onog vremena. Na osnovi iznesenih podudarnosti, mogli bismo pretpostaviti da su srebrne žlice kao i šljemovi, ranobizantski proizvod te da su se proizvodile u italsko-ostrogotskoj državi, također i nakon njene propasti.

Napokon bilo bi zanimljivo provjeriti da li u Jugoslaviji ima još srebrnih žlica poput sisačke, te onih iz Viminacija i Salone. Možda će ovaj rad biti poticaj da se one objelodane a time prošire i naše spoznaje o njima.

18. V. Bierbrauer, n. dj., str. 188 i bilj. 344. Z. Vinski, Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju, *Starohrvatska prosvjeta* Ser. III, Sv. 12, str. 15 i d., uz logično obrazloženje autor uvodi naziv šljemovi tipa Naron-Baldenheim umjesto dotadašnjeg naziva šljemovi tipa Baldenheim.

19. Vidi bilj. 11.

20. Vidi bilj. 6-8.

21. V. Bierbrauer, n. dj., str. 183.

22. Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirižana povodom rijetkog tiriškog nalaza u Saloni, *Vjesnik AMZ-a*, 3. Sr. VI-VII, 1972-73, str. 190, takav je slučaj s pojavom ostrogotskih fibula o kojima autor raspravlja u svom radu.

23. V. Bierbrauer, n. dj., str. 207.

24. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, *Situla* 2, 1957, str. 3 i d.

POPIS I SADRŽAJ TABLI*
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1 i 2
Tafeln 1 und 2

Srebrna žlica, Sisak
Der Silberlöffel, Sisak

*Crteže izradila Anđelka Fortuna
Fotografije izradio prof. Ante Rendić-Miočević

ZUSAMMENFASSUNG
EIN SILBERLÖFFEL AUS SISAK

Der Beitrag behandelt einen seltenen und interessanten Fund aus Sisak. Obzwar die genauen Umstände des Fundes nicht bekannt sind, man aber annimmt, daß der Fund aus der Ortschaft Sisak stammt¹², haben wir uns entschlossen, den Fund zu veröffentlichen, da es sich um eine Problematik handelt, der in der unseren Fachliteratur bis jetzt nicht genügend Aufmerksamkeit geschenkt wurde. Es handelt sich um einen Silberlöffel mit bestimmten Merkmalen und typologischen Kennzeichen, das fünfte bis jetzt bekannte Exemplar aus Jugoslawien. Außer dem Löffel aus Sisak wurden drei weitere Löffel aus Silber in Kostolac-*Viminacium* gefunden (Schatzfund), und einer in Solin-SaZona, wahrscheinlich aus der Ansiedlung.^{3*5} Alle bis jetzt bekannten Silberlöffel aus Jugoslawien gehören zum Typ der Silberlöffel aus dem 5.-7. Jahrhundert, beziehungsweise alle gehören dem Typ Desana an.⁶ Die Merkmale dieser Löffel werden kurz dargelegt. Neben dem Typ Desana gehören auch die Löffel vom Typ Sutton Hoo⁷ und Krefeld-Gelep⁸ zu den verwandten Typen. Alle drei Typen haben ähnliche Formen, unterscheiden sich aber in der Ausführung einiger Details. Was die Zeit ihres Vorkommens und Gebrauchs betrifft, so sind sie gleichzeitig. Es konnte jedoch festgestellt werden, daß der Typ Desana am zahlreichsten vertreten ist, nach ihm der Typ Sutton Hoo, und am seltensten der Typ Krefeld-Gelep. Es wird ferner darauf hingewiesen, daß aus der Verbreitungskarte ersichtlich ist¹¹ daß die Funde von Löffeln auf dem Balkan und im Mittelmeerraum an Ansiedlungen gebunden sind, oder aber es handelt sich um Schatzfunde. Zum Unterschied davon finden wir nördlich der Alpen, wo solche Silberlöffel aus dem Ostgotischen Italien importiert wurden, Funde dieser Art immer in Grabern verschiedener germanischer Stämme.

Über den Gebrauch dieser silbernen Löffel sind die Meinungen geteilt. Einige nehmen an, daß die christlichen Symbole auf den Löffeln ein Beweis dafür sind, daß sie in der eucharistischen Liturgie Verwendung fanden.¹⁶ Andere dagegen sind der Meinung, daß die christlichen Symbole auf den Löffeln kein Beweis für ihren Gebrauch im christlichen Gottesdienst sind¹⁷ und bekräftigen diese Behauptung mit der Tatsache, daß christliche Symbole auch an anderen profanen Gegenständen, und sogar auf Waf-

fen vorkommen, wie z.B. auf Helmen vom Typ Narona-Baldenheim.¹⁸ Wir sind der Ansicht, daß eine mögliche Lösung dieses Problems in der Verbreitung von Silberlöffeln zu finden ist, beziehungsweise, da sie nördlich der Alpen immer in Gräbern vorkommen, und im Mittelmeerraum in Ansiedlungen oder in Schatzfunden, kann man ihren Zweck und die Art ihrer Verwendung vielleicht mit denen in Zusammenhang bringen, die sie benutzten.

Offen bleibt die Frage, ob die Löffel aus Jugoslawien ebenfalls aus dem Ostgotischen Italien importiert waren, oder ob sie schon vor den Ostgoten in Italien hier in Gebrauch waren.²² Am Ende muß noch auf Analogien mit Helmen des Typs Narona-Baldenheim hingewiesen werden. Helme dieses Typs treten gleichzeitig und fast auf demselben geographischen Raum auf. Auf den einen und den anderen treten christliche Symbole auf, und wenn man die Alpen als Grenzgebiet nimmt, so ergeben sich auch ähnliche Fundumstände. Nördlich der Alpen finden wir sie mit wenigen Ausnahmen, die sich aus dem Charakter der Gegenstände ergeben, in Gräbern, und südlich der Alpen kommen sie in Gräbern nicht vor. Ebenso wie die Löffel, wurden die Helme nördlich der Alpen aus dem Ostgotischen Italien importiert. Letzlich, Löffel und Helme sind Luxusgegenstände, die für die herrschenden Schichten hergestellt wurden. Diese Luxusware konnte durch den Handel nach Norden gelangen, aber auch als Geschenk, und in beiden Fällen ist sie ein Zeichen von Reichtum und hohem Rang.

Den silbernen Löffel aus Sisak haben wir nach sicheren Analogien mit Löffeln aus dem Schatz in Desana²³ um das Jahr 500 und bis in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts datiert, wie auch der bekannte ostgotische Schatz datiert wird.

Wir sind der Meinung, daß die silbernen Löffel des 5.-7. Jahrhunderts ihren Prototyp in antiken Löffeln haben, und sich aus ihnen entwickelt haben, wie eine Reihe von antiken Grabfunden von Silberlöffeln beweist.¹⁵

Rukopis prihvaćen 4.X.1988.

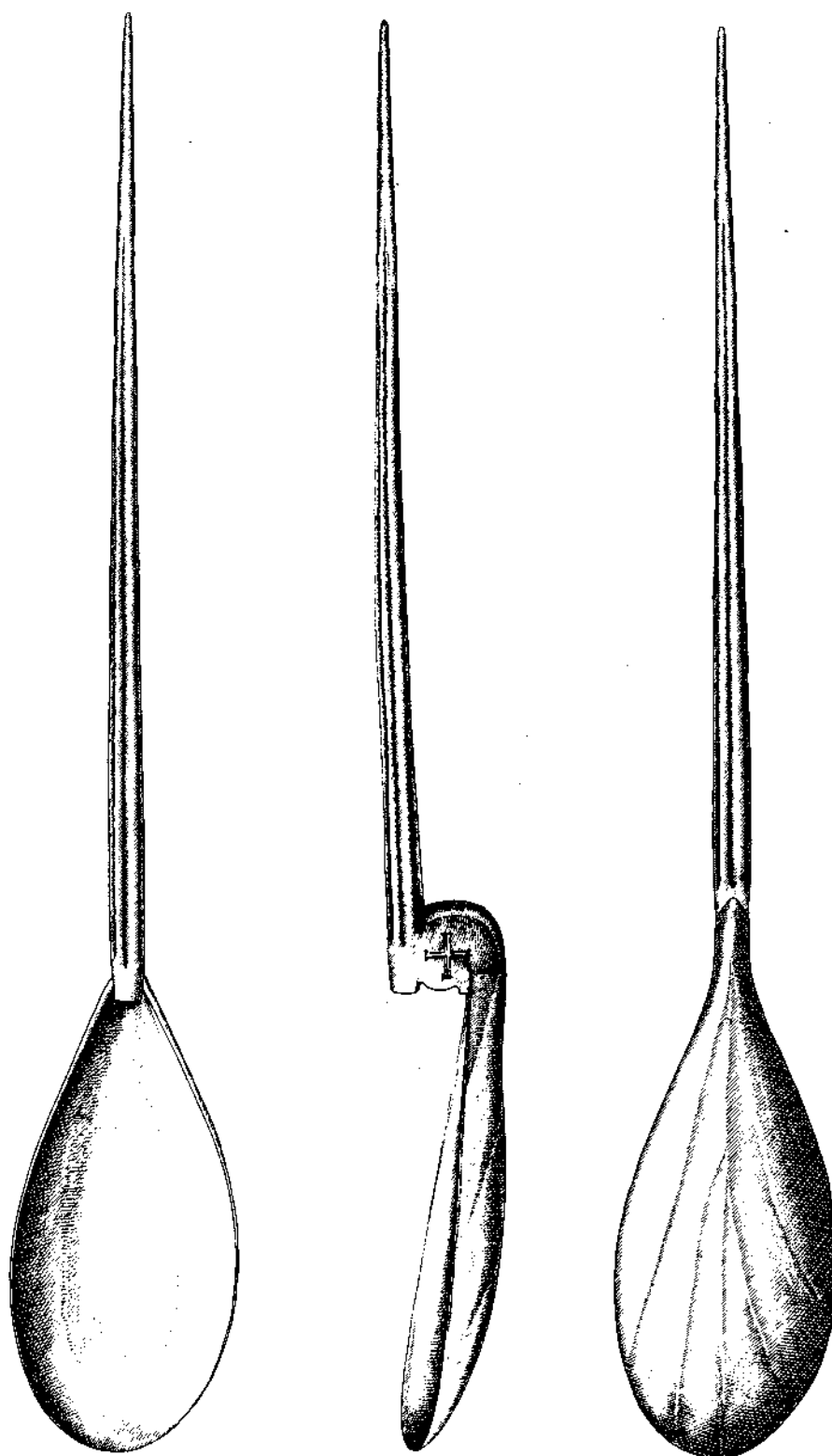

Tabla 1

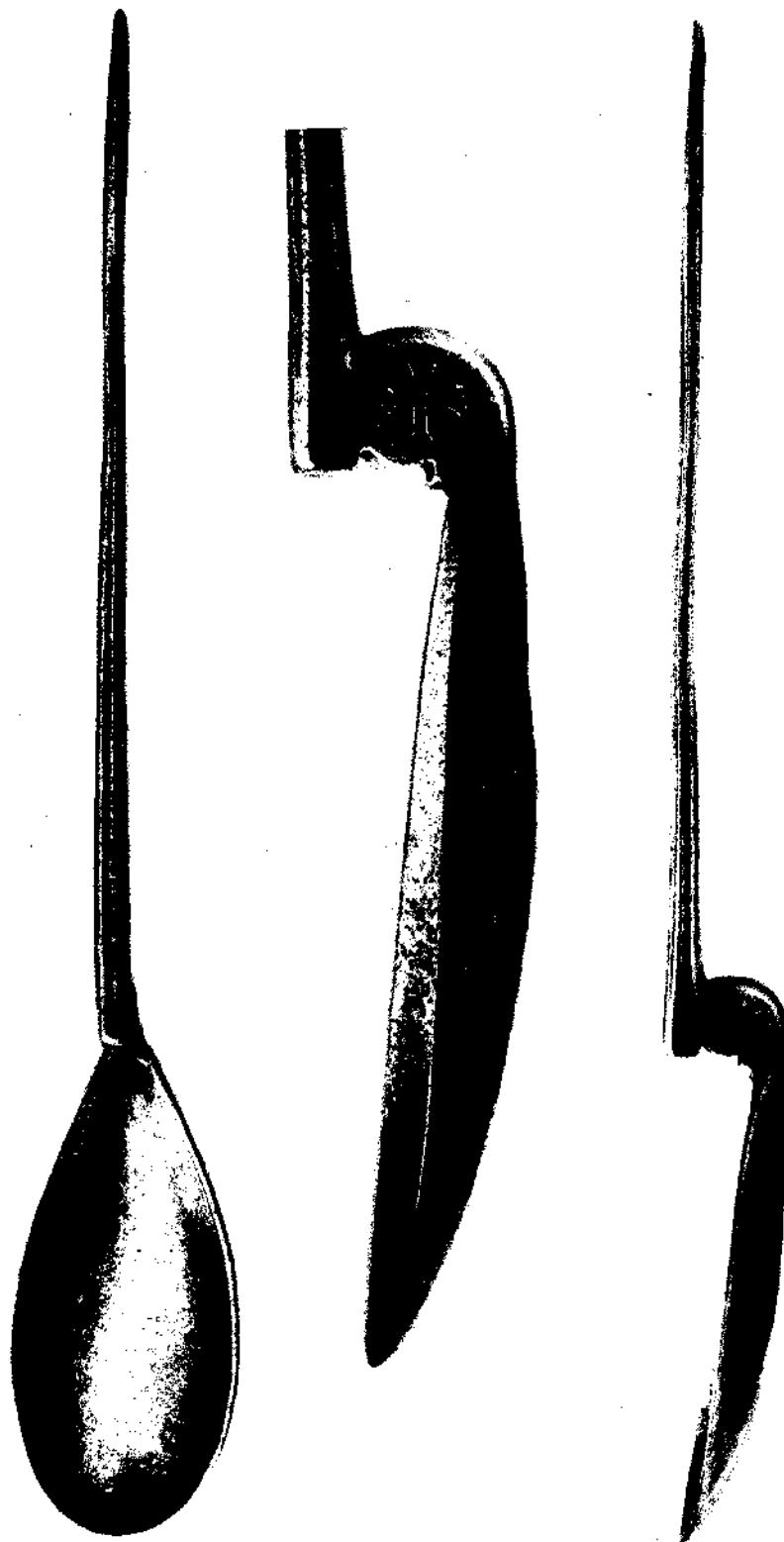

Tabla 2